

Franske forbindelser

Begyndelsen på en porcelænsproduktion i Danmark

Ulla Houkjær

På Gammel Estrup var der i Scheel familiens eje indtil 1921 en sjælden oval lågskål med underfad af det sarteste porcelæn med plastiske og kulørt malede ranke- og blomsterdekorationer, der nu findes i Designmuseum Danmarks samlinger.

Skålen står som et smukt vidnesbyrd om de allerførste vellykkede eksperimenter med porcelænsfremstilling i Danmark. Samtidig inviterer den uvilkårligt til at gå på opdagelse i porcelænshistorien med en række spørgsmål: Hvornår begyndte man at producere porcelæn i Danmark, hvad var baggrunden for det, hvem var initiativtagere og udøvere, og hvordan så det ud?

Lille oval lågskål med underfad fra Fourniers fabrik 1762-66. Blødt porcelæn med polykromt malet dekoration af roser og blå stafferinger. Hanke modelleret som grene og lågknop som en rose. Lågskålen måler 12 centimeter i højden og 20 centimeter i bredden. Den er mærket med "F5" i blåt. Skålens form efterligner i miniatureformat terriner til middagsserverer. Den har været brugt ved dessertbordet enten til strøsukker, som dryssedes på frugt, til konfiture, som også var en dessert i sig selv, eller til konfekt. Designmuseum Danmark. Foto: Pernille Klemp.

Disse spørgsmål interesserede en række forskere som Mario Krohn, Emil Hannover og Vilhelm Slomann i 1900-tallets begyndelse. Siden har forskningen med en enkelt undtagelse, Bredo L. Grandjean i 1969, ikke beskæftiget sig nævneværdigt med emnet. I det følgende skal der derfor kastes nyt lys på dette tema.¹

Forudsætninger for en dansk porcelænsproduktion. Fra fajance til porcelæn

Danmark var et af de sidste lande i Europa til at starte en porcelænsproduktion, og for at en sådan kunne etableres, spillede to faktorer en vigtig rolle. Den ene var, at man måtte have et forholdsvis avanceret produktionsapparat af en vis størrelse, hvor kendskab til egnede materialer, det vil sige ler og glasurer, de rigtige ovne og brændingsteknik var til stede hos fagmænd og personale. Det fik man her i landet i virkeligheden først med etablering af de første fajancefabrikker, der hver på deres måde kom til at bidrage til oparbejdelse af en porcelænsfremstilling. Den anden forudsætning var, at der i rigets ledende kredse fra kongehus til adel og driftige handelsmænd var interesse for at investere i porcelænsfabrikation.

Fremstilling af fajancer i forskellige varianter spredtes i Europa nordpå fra Spanien og Italien og havde væ-

ret næsten 400 år på vej, da man i 1721 endelig kunne etablere en dansk fabrik, *Store Kongensgade-fabrikken* i København.² Etableringen af fabrikken var ikke direkte et kongeligt initiativ, men der er ingen tvivl om, at den kreds af velhavende borgere, der stod bag initiativet, var tilskyndet af et engagement fra Frederik den 4. (1671-1730, regent fra 1699), der var en ivrig samler af keramik.

I 1724 var produktionen på Store Kongensgade-fabrikken for alvor i gang. Fagmænd blev hentet fra tyske områder, nogle fra en fabrik i Zerbst nær Magdeburg og andre fra Nürnberg. Fabrikken fik et 30-årigt monopol på at producere blå/hvide fajancer og skattefritagelse i samme periode.³ Tilvirkning af bordservice, fliser, kakkelovne og bordplader til bakkeborde nåede snart en høj kvalitet og et stilistisk særpræg. Da interessen for at fremstille porcelæn vågnede nogle år senere, kunne erfarne medarbejdere hentes herfra til at lave forsøg med dansk ler for at finde jordtyper egnet til porcelænsfremstilling.

I 1738 blev Store Kongensgade-fabrikken monopol brudt, da Christian den 6. (1699-1746, regent fra 1730) grundlagde sin egen fajancefabrik i en gammel bastion på Københavns Slot, *Blåtårn* – det navn, der også blev fabrikkens.⁴ Det var formodentlig hans tyskfødte dronning, Sofie Magdalene af Brandenburg-Kulmbach (1700-70), der stod bag. Hun kom fra Bayreuth og ønskede en fajanceproduktion i lighed med, hvad hun kendte hjemfra. På Blåtårn fremstilledes primært ovne, fliser, vaser og skulpturelle dekorationer til de kongelige slotte, ofte med ren hvid glasur, meget lidt er bevaret til i dag. Igen kom fagmændene fra forskellige tyske regioner og fra Wien. I 1754 lukkede fabrikken. Nu var Frederik den 5. (1723-66, regent fra 1746) kommet til magten, og han fandt oven og værksteder i Blåtårn ideelle til en anden

form for virksomhed der, da de første eksperimenter med porcelænsfremstilling i hemmelighed begyndte omkring dette tidspunkt.

En tredje, helt anderledes dansk fajancefabrik, fabrikken *Kastrup*, bør også nævnes i denne forbindelse. Den blev grundlagt i 1755 af en talentfuld forretningsmand fra Bayreuth, Jacob Fortling (1711-61). Han fokuserede på polykromt dekoreret bordservice med blomsterdekorationer, store figurer og kakkelovne udført efter franske forbilleder i en frodig rokokostil.⁵ Fortling hentede sine ledende fagmænd blandt de allerbedste fra Strasbourg, fra 1755-56 var det Joseph Adam Hannong (1734-1805) og indtil 1781 Johan Georg Richter (cirka 1725-81). Sidstnævnte kom til at spille en vigtig rolle senere i forsøgene med porcelænsfremstilling, ligesom flere malere fra fabrikken, der som øvede i at male polykrome dekorationer på fajancer også kunne dekorere porcelænen polykromt. Store Kongensgade-fabrikken lukkede i 1779, Kastrup i 1797, hvor konkurrencen fra kinesisk eksportporcelæn og engelsk keramik var blevet for hård.

Med etableringen af fajancefabrikkerne var en del af forudsætningerne for at fremstille porcelænen til stede, men langt fra alle, nu gjaldt det interessen i samfundets ledende lag for at befordre et sådant initiativ. Her spillede de danske kongers interesse for at samle porcelæn en vigtig rolle, men hvad forbandt man egentlig med begrebet porcelæn i perioden?

Porcelænets karakter. Blødt og hårdt porcelæn

Porcelæn er ikke blot ét materiale. Det, vi i dag normalt forbinder med ordet, er hårdt porcelæn, der er den oprindelige kinesiske og senere udviklede tyske variant af materialet. Kinesisk porcelæn, der i helt tidlig form

To tallerkener fra Fourniers fabrik 1762-66 med forskelligt kurvefletmønster præget på fanen og malede buketter af polykrome strøblomster i spejlet. Tallerknerne måler henholdsvis 21,6 og 24,3 centimeter og er mærket med "F5" i blåt. Designmuseum Danmark. Foto: Pernille Klemp.

kendes allerede fra andet århundrede efter Kristus, blev kendt i Europa fra 1300-tallet, hvor få stykker via Silkevejen nåede frem og blev inkluderet som store sjæl-

denheder og kostbare genstande i fyrstelige samlinger. Derefter voksede importen, og fra 1500-tallets slutning bragte ostindienfarerne større mængder brugsporcelæn

til Europa – en handel, der blomstrede og tiltog de næste 200 år. I Danmark tog denne import for alvor fart med dannelsen af Ostindisk Kompagni i 1616. Den første last kinesisk porcelæn kom til København i 1633. Ikke meget er overleveret fra den tid, men i 1730 blev firmaet reorganiseret som Asiatisk Kompagni, og derefter kom store mængder kinesisk eksportporcelæn til landet, indtil kompagniet lukkede i 1839.⁶ Importen gjaldt både Danmark og Norge, ligesom cirka 70-80 procent af lasten blev reeksporteret, primært til tyske områder via Østersøen. Varerne blev solgt på auktion i København, averteret i kataloger på tysk og dansk, og kunderne var hoffet, adelen, rige købmænd, blandt dem superkargoerne selv, og mandskab på skibene.

I kinesisk porcelæn er en vigtig komponent kaolin, der, kombineret med feldspat og kvarts efter brænding ved høj temperatur, giver materialet sin soliditet og en lidt kold, hvid, transparent overflade. Det tog europæerne flere hundrede år med eksperimenter, før man endelig i 1710 i den tyske by Meissen forstod, at det netop var kaolin, der var kinesernes hemmelige komponent, og dermed kunne fremstille en masse, som siden har været normgivende for den gængse moderne, europæiske porcelænsproduktion.

Længe inden havde man i Europa forsøgt at lave porcelænsmasse af en anden sammensætning. Resultatet blev såkaldt blødt porcelæn, som man eksperimenterede med fra 1500-tallet i blandt andet Italien og i Cornwall – en teknik, der i 1700-tallet blev perfektioneret til et yderst raffineret produkt ved franske porcelænsfabrikker som Chantilly, Vincennes og Sèvres. Blødt porcelæn har en mere porøs struktur, en blødere overflade og er varmere flødefarvet end hårdt porcelæn. Det brændes ved lavere temperatur og er mindre hårdført og praktisk, men rent

æstetisk står det med en meget smuk overflade, og glasurer har en større farveintensitet og dybde på blødt end på hårdt porcelæn. Når det i længden blev det hårde porcelæn, som vandt i Europa, skyldes det formodentlig i høj grad, at det er mere holdbart og praktisk og derfor mere funktionelt.

Kongelig samlerinteresse

De danske kongers interesse for at samle porcelæn kan spores ret langt tilbage, og førte med tiden til ønsket om, at man her i landet også selv kunne fremstille materialet.⁷

Allerede i 1660'erne fik Frederik den 3. (1609-70, regent fra 1648) to rum på Rosenborg Slot udsmykket i østasiatisk stil med lakarbejder efter kinesisk forbillede udført af den hollandske kunstner Francis de Bray.⁸ Om det var kongens intention, at rummene skulle fyldes med porcelæn, ved vi ikke, men 20 stykker kinesisk porcelæn er opført i inventariet fra 1718 og findes stadig i Rosenborgs samlinger. Måske var de beregnet for disse rum, et par stykker står der stadig.⁹

Det første sikre vidnesbyrd om kinesisk eksportporcelæn i kongeligt eje er noget senere, fra Frederik den 4.s regeringstid. I det Kongelige Kunstkammers inventarium fra 1739 anføres i det Indiske Kammer et sæt på seks kopper og underkopper erhvervet i 1700, som også stadig findes på slottet.¹⁰ I samme inventarfortegnelse nævnes andre objekter: vaser, blå/hvide skåle, *blanc de chine* (hvidt porcelæn med blank glasur, også kaldet biskuit) figurer og stentøj fra Yixing, som også findes endnu.¹¹ De synes at være grundstammen i en tidlig kongelig porcelænsamling, som Frederik den 4. snart forøgede.

Hvor kom Frederiks interesse fra? Her er det nærliggende at henvise til kongens store Europarejse påbegyndt i 1708. På vej tilbage fra Italien i 1709 besøgte kongen

sin fætter August den Stærke (1670-1733, kurfyrste af Sachsen fra 1694) i Dresden. Om de diskuterede de porcelænseksperimenter, som netop var i støbeskeen i Meissen, vides ikke. Til gengæld må Augusts store samling af østasiatisk porcelæn have gjort indtryk på Frederik den 4. Sammen rejste de desuden til Berlin for at se det nyetablerede porcelænskabinet i Schloss Charlottenburg, som var skabt i 1690'erne af kongen af Preussen, Frederik den 1. (1657-1713, regent fra 1701), inspireret af hans mors, kurfyrstinde Louise Henriette af Brandenburg (1627-67), porcelænskabinet på Schloss Oranienburg, som de også besøgte.¹² Dette må have befordret Frederiks interesse for porcelæn, og i 1713 begyndte han selv at samle i stor skala. I 1714 menes han at have haft en porcelænsamling på mere end 1.000 stykker, nogle købt, andre erhvervet som krigsbytte fra Gottorp Slot, atter andre arvet efter hans mor, enkedronning Charlotte Amalie (1650-1714).¹³ Desværre blev det meste af denne samling spredt for alle vinde ved salg i 1786.

De første eksperimenter. Tysk eller fransk?

Næste skridt ville være at igangsætte en porcelænsproduktion i Danmark, men for den skulle der gå yderligere 30 år, til kongens barnebarn Frederik den 5. kom til magten. Først i 1750'erne voksede interessen for selv at kunne producere porcelæn nationalt, og ved hoffet synes der i de følgende 20 år at have været divergerende meninger om, hvorledes dette bedst kunne gribes an. En heftig debat udsprang om, hvorvidt man skulle følge det tyske forbillede eller det franske, vigtige elementer af denne skal anføres i det følgende.

I begyndelsen var man mest indstillet på at starte en produktion af hårdt porcelæn inspireret fra Meissen, hvilket kun var naturligt, når man betænker kongefamili-

ens nære familiære forbindelser til Tyskland. I en korrespondance på fransk imellem den uhyre indflydelsesrige greve Waldemar von Schmettau (1719-85), som var født i Dresden, og den danske udenrigsminister, greve Johan Hartvig Ernst Bernstorff (1712-72), som selv havde tjent ved hoffet i Dresden fra 1733 til 1737, advokerede Schmettau for ideen om en tysk inspireret produktion.¹⁴ Korrespondancen indledtes i februar 1752 og fortsatte frem til 1756. Schmettau hævdede, at hvis man etablerede en porcelænsproduktion efter Meissens mønster, ville det være uhyre lukrativt for staten, og naturlige ressourcer i landet kunne udnyttes. Dette argument var ganske velkendt, når fyrster rundt om i Europa overvejede at påbegynde porcelænsfabrikationer. Schmettau understregede dog, at man ikke skulle opbygge en stor fabrikation af spisestel. På det punkt stod porcelæn importeret fra især Kina alt for stærkt konkurrencemæssigt. Snarere skulle man koncentrere sig om en avanceret kunstnerisk produktion af især skulpturelle arbejder – figurer og borddekorationer. Schmettau anbefalede, at man producerede grupper i hvidt porcelæn – her mente han formodentlig biskuit – som man kunne se det på kaminhylderne i Frankrig, eller figurer, der kunne bruges dekorativt på bordet ved dessertopdækningen i stedet for spejle, der på dette tidspunkt var moderne. Som motiver foreslog han for eksempel grupper af fiskere med net, hvori konfekt kunne placeres, en kamel, der bærer kurve med frugt, vinbønder med drueklaser i deres kurve, eller en plat-de-menage til sennep, olie, eddike, salt og peber udformet som titaner, der flytter klippeblokke.¹⁵ Ja, ideer manglede Schmettau ikke! Som et eksempel på den fantasi, der krævedes, nævnte han et bordur, han havde set hos greve von Brühl i Dresden, udformet som en elefant, der bærer en maurer og en obelisk med urskive.

Portrætmedaljon med profilportræt af Frederik den 5. (1723-66) udført af D. MacCarthy i 1754. Medaljonen er skabt af rødlig keramikmasse med hvid glasur på forsiden. Den er 8,5 centimeter i diameter og har indskriften "FREDERICUS.D.REX.DAN.NOR." på forsiden og indridset "God Bless your Mayes and I wash you Happy New yere 17/DMC/54" på bagsiden. Medaljonen viser MacCarthys eksperimenter med keramik, der – trods hans forsikringer om at han kunne lave porcelæn – ikke er porcelæn. Kongernes Samling. Foto: Ulla Houkjær.

Ovenikøbet havde han den rigtige mand til jobbet, billedhuggeren Johann Christian Ludwig Lücke (cirka 1703-80),¹⁶ som kortvarigt havde været ansat i Meissen i 1728 og fra 1750 til 1751 ved fabrikken i Wien, og siden i Fürstenberg. Lücke havde også været hofbilledhugger i Dresden imellem 1733 og 1747, i den funktion bedst kendt for sine elfenbensarbejder.

I 1752 ankom Lücke til København inkognito som "Wolff", og begyndte i stor hemmelighed at eksperimentere i Blåtårnfabrikken. Hans første mål var at finde velegnede materialer på dansk grund til produktionen, og assistenter fra Store Kongensgade-fabrikken blev engageret til at hjælpe ham, men han klagede over deres manglende kemiske viden.¹⁷ I sin store plan tog Schmettau slet ikke højde for Danmarks særlige geologiske konditioner.

Kun Bornholm med sine klipper har velegnet geologi, og Lücke indså, at søgningen også måtte udvides til Norge. Her havde man mere succes, og fandt flere nødvendige grundstoffer, så eksperimenter kunne påbegyndes.

I 1753 blev Lückes position pludselig truet af en tilrejsende englænder, arkanisten D. MacCarthy, der på basis af jordprøver taget i Jylland, blandt andet lavede en lille medaljon, der i dag findes på Rosenborg.¹⁸ Er det det første danske stykke porcelæn? Nej, undersøgelser har vist, at der er tale om rødt stentøj med en smuk, hvid glasur. Man må derfor give Schmettau ret, når han ironisk skriver, at MacCarthy havde arbejdet i 20 år i London, hvor de kun kunne producere grimme fajancer (*sic*). Hvis han virkelig kunne lave porcelæn, hvorfor havde han så ikke allerede gjort det?¹⁹

Magtskifte og franske interesser

Lückes anstrengelser førte øjensynlig ikke til ret meget, så i 1754 forlod han København.²⁰ Kort efter Lückes afrejse ankom en porcelænsmaler fra Meissen, Johann Gottlieb Mehlhorn († 1769). Han begyndte også eksperimenter i Blåtårn, men meget hurtigt blev hoffets interesse rettet andre steder hen. Mehlhorn blev dog som assistent og skulle senere komme til at indtage en mere betydningsfuld rolle, da kompasset igen drejede imod produktion af hårdt porcelæn.

Den kunstneriske smag var under forandring og pegede nu på Frankrig, hvad Gammel Estrups lågskål så fint dokumenterer. Dette skyldes blandt andet, at en ny overhofmarskal, greve Adam Gottlob Moltke (1710-92) var kommet til magten. I årene 1746-66 var Moltke uden tvivl landets mest magtfulde mand efter kongen, som han havde kendt helt fra barnsben, hvor han var page ved hoffet. Fra den position forstod han hurtigt at avancere videre igennem hoffets hierarki.²¹ Moltke var overbevist frankofil og dybt interesseret i fransk kultur, selv om han mærkeligt nok aldrig selv besøgte landet. I 1738 stod han bag oprettelsen af Det kongelige Kunstakademi, som formelt blev indviet i 1754 med ledende franske kunstnere som billedhuggeren Jacques-Francois Joseph Saly (1717-76), der opholdt sig i København 1753-71, og arkitekten Nicolas-Henri Jardin (1720-99), der opholdt sig i København 1755-70, blandt professorerne. I sit eget nye palæ på Amalienborg, påbegyndt i 1750, introducere Moltke den mest avancerede franske smag i møbler, kunsthåndværk og interiørudsmykning.

Når det gjaldt porcelæn, foretrak Moltke, selv om han ejede store servicer både af tysk porcelæn og af kinesisk eksport porcelæn, absolut fransk blødt porcelæn for saksisk hårdt porcelæn. På det punkt var han stærkt

påvirket af den franske ambassadør i Danmark fra 1753 til 1766, Jean-Francois Ogier (1703-75), der selv var en ivrig samler af Vincennes og Sèvres porcelæn. I årene 1754 til 1758 placerede Ogier hvert år adskillige ordrer hos leverandøren Lazare Duvaux (1703-58) i Paris, som alle er eksakt noteret i Duveaux's ordrebog. For eksempel sendte Madame de Pompadour i 1756 en hel kasse porcelæn til Madame Ogier via Duveaux. Der blev også sørget for ødsle gaver til kongen og Moltke. Den mest spektakulære gave var det helt exceptionelle grønne Sèvres-service på cirka 270 stykker, som Ludvig den 15. (1710-74) skænkede Frederik den 5. i marts 1758.²²

Fourniers porcelæn

Dette gjorde udslaget for kongen og Moltke, og i 1759 blev den franske skulptør Louis Antoine Fournier bedt om at komme til Danmark for at påbegynde eksperimenter med en porcelænsproduktion efter fransk forbillede. Interessant nok lå det danske fokus igen på figurative arbejder, ikke stel, nøjagtig som Schmettau havde argumenteret for med sit tyske initiativ. Når Moltke var enig på dette punkt, skyldtes det nok ikke blot kunstneriske præferencer, men lige så meget at han som leder af Ostindisk Kompagni fra 1750 til 1771 havde store økonomiske interesser i handel med og import af østasiatiske porcelænsservicer.

Fournier ankom til København i 1759. Præcis, hvordan det blev formidlet, vides ikke, men Krohn tror, at diplomaten og kunstsamlere Joachim Wasserschlebe (1709-87), som i perioder levede i Paris, kan have været mellemmand og initiativtager til forbindelsen – Fourniers biografi er stadig mangelfuld. Man kender ikke hans fødsels- og dødsår, dele af hans karriere er ukendt, og dokumenterede arbejder fra hans hånd fra den franske periode er få. Han var formodentlig født omkring 1720

og uddannet på Kunstakademiet i Paris, og han arbejdede som skulptør ved porcelænsfabrikken i Vincennes fra 1746 til 1749. Fra denne periode har Svend Erichsen og Geoffrey de Bellaigue overbevisende tilskrevet ham nogle indtagende figurer med hvid glasur af flodguder og najader,²³ mens andre figurer med langt større usikkerhed tilskrives ham af Krohn og Grandjean.²⁴ Fra 1749 til 1752 ved man intet om Fourniers opholdssted og virke, men fra 1752 til 1758 arbejdede han formodentlig ved porcelænsfabrikken i Chantilly. I 1759, da henvendelsen fra Danmark kom, arbejdede han ved Sèvres. Heller ikke fra denne periode har arbejder af ham indtil nu kunnet bestemmes med sikkerhed.

Efter ankomsten til Danmark begyndte Fournier i Blåtårn straks at indsamle danske jordprøver, blandt andet fra Bornholm, og eksperimenterede for at skabe en blød porcelænsmasse. Dyre eksperimenter foregik, og de næste to år synes der ikke at være kommet særlig meget ud af anstrengelserne, men i 1762 skete der noget. Nu kunne man for første gang i landets historie tale om en porcelænsfremstilling i Danmark. Fournier fik tre assistenter op fra Frankrig, og maleren Johann Georg Richter fra Kastrup fajancefabrik blev bedt om at bringe malere til værkstedet, der kunne dekorere porcelæn.²⁵ Derfor ser man på nogle af de bevarede stykker dekorationer af blomster og frugter i en stil nært beslægtet med Strasbourg-fajancer. Hvad producerede man? Formodentlig mest mindre genstande til bordservice, som nogle bemærkninger fra den franske ambassadør Ogier i et brev hjem den 7. juni 1763 indikerer:

Denne fabrik, som har eksisteret i to år, hvis man overhovedet kan bruge betegnelsen fabrik om et etablissement, som blot består af en le-

der, der fremstiller materialerne og styrer ovenene og to drejere eller formere, og som endnu blot har produceret nogle dusin tallerkener, kompotskåle, sennepskrukker, sukkerskåle, små vaser og blomster af en hvid porcelænsmasse af fin kvalitet.²⁶

Kongen og Moltke synes at have været tilfredse, og de næste fire år fortsatte en lille og dyr produktion. Som det fremgår af *Danmarks og Norges økonomiske Magasin* VII, fra marts 1763, havde man store forhåbninger om en rentabel produktion i fremtiden, ligesom det franske porcelæns kvaliteter overfor det tyske fremhæves:

Den af Sr. Fournier her i Staden begyndte Fabrique af ægte Porcelaine, hvis Materie af bedste Art, tages paa Bornholm, staar og i ønskelig Fremgang og haabes at dens Vahrer med Tiden kunne føres til almindelig Brug i Steden for det Sachsiske, da man heraf deraf haver seet de skønneste Taffel-Serviser.²⁷

Hermed sigter tidsskriftet nok til franske servicers kvalitet generelt, da Ogiers udsagn i brevet fra 1763 klarlægger, at en stor produktion endnu ikke fandtes. At Ogier også så lidt mere nøgternt på fabrikkens fremtidige kapacitet, fremgår af et udsagn i et brev, han skrev den 26. juni 1765:

[man kan ikke kalde det for en rigtig fabrik, for] porcelænsfremstillingen i København er af så lille et omfang, at den ikke bør tages i betragtning [som konkurrent til franske fabriker]. Man kan betragte den som en fyrstes fornøjelse eller adspredelse.²⁸

Sennepskrukke i tøndeform med låg fra Fourniers fabrik 1762-66. Den er dekoreret med malede, polykrome strøblomster, partier af turkis fond og kontureringer i guld. Hank som modellerede, snoede grene og lågknop som blomst. Krukken har en højde på 8,7 centimeter og en bredde på 8,5 centimeter og er mærket med "F5" i blåt. Det bløde porcelæn egner sig specielt godt til kraftige farvede partier, som de turkise her, da porcelænsmassen giver farverne en særlig intensitet. Disse effekter rendyrkedes med stor ekspertise ved de franske porcelænsfabrikker. Designmuseum Danmark. Foto: Pernille Klemp.

Portrætbuste af Frederik den 5. med harnisk og elefantordens bånd fra Fourniers fabrik 1762-66. Forlægget er Jacques-François-Joseph Salys (1717-76) portræt af kongen fra 1745. Busten er af porcelæn med hvid glasur og måler 14,9 centimeter i højden og 12 centimeter i bredden. Designmuseum Danmark. Foto: Pernille Klemp.

Hvad producerede Fournier så, og hvor meget kender man? Gennem tiden er flere og flere stykker dukket op fra fabrikken. Hvor forfatteren Arthur Hayden i en bog fra 1911 anslår, at der kendes 25 stykker, opregner Krohn 71 stykker i 1918, mens Grandjean i 1969 ved yderligere undersøgelser når frem til 171. Under artikelforfatterens arbejde med temaet er det indtil nu i museer og privatsamlinger i ind- og udland lykkedes at forøge dette antal værker til foreløbig imellem 250 til 300 stykker, og opsporingen fortsætter.

Som Ogier allerede skrev i 1763, udgøres størstedelen af den kendte produktion af mindre stykker bordservice: Tallerkener, kopper, kander til kaffe, te og mælk, små krus, lågskåle, små æsker og potpourrivaser. Derimod ses ingen rigtig store porcelænsgenstande som terriner, store vaser, opsatser eller figurer. Selv om formerne er små, er formgivningen raffineret. Mange genstande har ornamentik i relief og fint modellerede ører, lågknopper og håndtag udformet som blomster og grene, ligesom nogle genstande har større, mere frit modellerede blomster og ranker – uden tvivl en særlig kompetence hos Fournier selv.

Porcelænsmassen er delikat flødefarvet og har en fin transparens. Malede dekorationer på porcelænet er varierede. Der ses som nævnt forskellige polykrome blomster som roser, tulipaner, nelliker, valmuer i Strasbourgstil, kombineret med frugter og af og til insekter. Nogle stykker har forgyldte elementer, skelkanter og farvede partier, og på en mindre gruppe er figurscener indføjede i ornamentikken. Det er putti, allegoriske figurer, mytologiske scener eller genrescener udført efter den flamske maler David Teniers den Yngre (1610-90) malerier. Hvem, der malede figurscenerne, vides ikke, men et gæt er Jørgen Gylding (cirka 1725-65), der havde malet et antal emalje-

arbejder, snustobaksdåser og medaljoner med portrætter, religiøse motiver og allegorier for kongefamilien.

Udover bordservice med polykrome dekorationer blev der også produceret en mindre gruppe hvide biskuitgenstande af fin kvalitet. Det drejer sig om små medaljoner med portrætter af blandt andet kongen, Moltke, og Ogier smukt udført efter forlæg af værker af Jacques-François-Joseph Saly og Johannes Wiedewelt (1731-1802). I biskuitgenren synes det mest ambitiøse værk at være en udsøgt, lille buste af Frederik den 5. baseret på Salys portrætbuste af kongen fra 1754. En produktion af større figurer til borddekoration synes således at være forblevet en drøm.

Fourniers porcelæn bærer passende mærket "F5" malet i guld, sort, blå eller purpur eller ridset ind i porcelænsmassen.

I 1766 erfarer vi, at produktionen er stoppet, og Fournier har forladt Danmark. Hvad var der sket? Kongen var død, og Moltke havde mistet sin magtposition. Dermed var støtten til det franske porcelænsventyr væk, og kort efter overtog en dansk kemiker, Frantz Henrich Müller, materialer og udstyr. Sammen med Mehlhorn begyndte han at eksperimentere med en produktion af hårdt porcelæn efter tyske forbilleder i Blåtårn og Kastrup. Omkring 1775 var man nået så vidt, at en egentlig porcelænsfabrik under navnet *Den kongelige Porcelainsfabrik* kunne anlægges under protektion af enkedronning Juliane Marie (1729-96). Den er som bekendt fortsat under forskellige navne helt til i dag, men det er en ganske anden historie.²⁹

Noter:

- 1 Jf. Mario Krohn 1918 s. 115-124 og 1922, bd. 1, s. 58-59 samt bd. 2, s. 414-418; Emil Hannover 1919-1924, bd. 2, s. 414-418; Vilhelm Slomann 1933, s. 318-335 og Bredo L. Grandjean 1969, s. 79-128 og s. 256-257.
- 2 For den tidlige europæiske fajances historie, se Ulla Houkjær 2005.
- 3 Fabrikens oprindelige, officielle navn på dokumenterne af november 1722 er: *Delfs Porcelins- eller Hollandsch Steentøys Fabrique*, jf. Jørgen Ahlefeldt-Laurvig og Kai Uldall 1970, s. 16. For Store Kongensgadefabrikens historie, se Kai Uldall 1982, s. 9-43 og Ahlefeldt-Laurvig og Uldall 1970, s. 9-122. En kort oversigt på tysk af J. Ahlefeldt-Laurvig og Jørgen Schou Christensen ses i Herwig Guratzsch og Claudia Kanowski (red.) 2003, s. 125-127.
- 4 For Blåtårnfabrikens historie, se Uldall 1982, s. 44-48.
- 5 Kastrupfabrikens historie jf. Uldall 1982, s. 49-72 og Jørgen Ahlefeldt-Laurvig og Inger Kjær Jansen, 2004 samt Guratzsch og Kanowski (red.) 2003, s. 137-138.
- 6 Jf. Bredo L. Grandjean: *Dansk Ostindisk Porcelæn*, København 1965.
- 7 Kinesisk porcelæn er nævnt i godsregnskaber fra cirka 1600. Et af de tidligste, bevarede stykker er en blå/hvid skål fra Wan Li-perioden monteret i sølv fra 1608. For denne og flere andre, se Tove Clemmensen og Mogens B. Mackeprang 1980, s. 23-26 og s. 29-41.
- 8 Om kineseridekorationernes datering, motivaikilder og kunstner, se Gudmund Boesen 1979, s. 34-39 og beskrivelse og noter i Ulla Houkjær 2015, s. 102 og 113. Boesen tilskri-

- ver arbejdet den nederlandske maler Francis de Bray fra Haarlem, som arbejdede ved det danske hof imellem 1663 og 1671, en formodning, som senere er bekræftet ved fund af de Bray's signatur på et panel. Jf. Jørgen Hein 2005, bd. 1, s. 50-51 og s. 67- 68.
- 9 Clemmensen og Mackeprang 1980, s. 44, s. 56 og s. 311, note 242, samt Bente Gundestrup 1991, bd. 2, s. 138, no. EB 178/179; Grandjean 1965, s. 33, fig. 18; Gundestrup 1991, bd. 2, s.147, (no. DKK 23.1489-92, 32.1494-95).
 - 10 For en detaljeret beskrivelse af de ældste fund og henvisning til udenlandsk forskning, se Houkjær 2015, s. 102-103.
 - 11 Gundestrup 1991, bd. 2, s. 148-150.
 - 12 Frederiks indtryk kendes fra hans rejsedagbog fra 1709 i Rigsarkivet, jf. Clemmensen og Mackeprang 1980, s. 82-85.
 - 13 Hele samlingen er registreret i inventariet fra 1718. Jf. Mogens Bencard 2006, s. 336-344.
 - 14 Aage Friis udgav dele af J.H.E. Bernstorffs korrespondance i: *Bernstorffske Papirer. Udvalgte Breve og optegnelser vedr. Familien Bernstorff i tiden 1732 til 1835*, 2 bind, København 1904-1907. I Bernstorffs private bibliotek på herregården Wotersen i Slesvig-Holsten fandt han Schmettau brevene, men inkluderede ikke brevene om porcelæn i sin udgave. Wilhelm Slomann baserede sin tekst på oplysninger fra Friis, men uden at anføre referencer eller originalteksten på fransk i sin artikel. Teksten her baserer sig på Slomanns passage på dansk, da denne artikels forfatter endnu ikke har været i stand til at spore de originale breve, hvis de stadig eksisterer.
 - 15 Slomann 1933, s. 325.
 - 16 Biografier og leksika divergerer imellem to versioner af Lückes navn: Johann Christoff eller hyppigere Johann Christian. Vedrørende hans ophold i Danmark, se Slomann 1933, s. 320-324.
 - 17 Slomann 1933, s. 329-330, der dog ikke anfører kilder til informationen.
 - 18 Fra 1720'erne og de næste årtier anvendtes betegnelsen arkanist om en person, der besøgte keramikfabrikker under foregivende af at kende den hemmelige formel for porcelænslerets sammensætning, denstoredanske.lex.dk/arkanist.
 - 19 Pt. har det ikke været muligt at finde yderligere dokumentation for MacCarthys virke i Danmark.
 - 20 Slomann 1933, s. 332-334.
 - 21 For yderligere om Moltke, se Knud J.V. Jespersen, Carsten Porskrog Rasmussen, Hanne Raabyemagle og Poul Holstein 2010.
 - 22 Vedrørende Ogiers og Madame de Pompadours ordrer hos Lazare Duveaux og gaverne til Moltke og kongehuset, se Houkjær 2015, s. 106-107 og s. 114.
 - 23 Jf. Svend Eriksen og Geoffrey de Bellaigue 1987, s. 52, Plate F. og s. 64, 194-195, fig. 5 og 6.
 - 24 Om de mere tvivlsomme tilskrivninger af Krohn og Grandjean, se Houkjær 2015, s. 107 og s. 115.
 - 25 Kilden er *Partikulærkasseregnskaberne af 1762*, no. 15, jf. Grandjean 1969, s. 47.
 - 26 "... *Cette manufacture établie depuis deux ans, si on peut donner ce nom a l'etablissement qui y a été fait, n'est encore composé que du chef de cette entreprise, qui prepare les matiè-res et qui dirige les fours, et de deux tourneurs ou sculpteurs, et n'a encore produit que quelques douzaines d'assiettes, de compotiers, de moutardiers, sucriers, et autres petits vases, aincy que des fleurs, d'une porcelaine blanche qui paroît d'une assez belle qualité...*". Jf. Grandjean 1969, s. 48. Brevet findes i Archives des affaires étrangères, Paris, under *Correspondance politique Danemark 1763*, cote 149, s.188.
 - 27 *Danmarks og Norges økonomiske Magasin VII, marts 1763*, jf. Grandjean 1969, s. 47.
 - 28 "... *La fabrication de la Porcelaine à Copenhague est un trop petit objet pour être ici pris en considération; on ne peut regarder l'essay que y en a été fait, comme l'amuse-*

ment d'un prince ...". Jf. Grandjean 1969, s. 49, Archives des affaires étrangères, Paris, under *Correspondance politique Danemark 1765*, cote 151, s. 152.

- 29 Denne artikel har taget udgangspunkt i undersøgelser og materiale først indsamlet i forbindelse med et foredrag, artiklens forfatter holdt på Wallace Collection i London 2012. Videre undersøgelser dannede derefter grundlag for et længere kapitel: "The French Connection. Royal Patronage and the Origins of Porcelain Production in Denmark", i: *The French Porcelain Society Journal*, Vol. V, London 2015, s. 97-117. Et uddrag af konklusionerne fra den engelske artikel suppleret med nyt stof har dannet grundlag for den foreliggende tekst.

Litteratur:

Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen og Inger Kjær Jansen: *Fajancer og stengods fra Kastrup Værk*, udstillingskatalog fra Kastrupgård-samlingen 2004.

Ahlefeldt-Laurvig, Jørgen og Kai Uldall: *Fajancer fra fabrikken i St. Kongensgade*, København 1970.

Bencard, Mogens: "The Earliest Fashion for Chinoiserie in Denmark – Some Features of its Origins and Evolution", i: *Treasures from Imperial China. The Forbidden City and The Royal Danish Court*, Christiansborg Palace, The Royal Silver Vault, Copenhagen 2006.

Boesen, Gudmund: "Chinese Rooms at Rosenborg Castle", i: *The Connoisseur*, vol. 200, no. 803, January 1979, s. 34-39.

Clemmensen, Tove og Mogens B. Mackeprang: *Kina og Danmark 1600-1950. Kinafart og Kinamode*, Nationalmuseet, København 1980.

Eriksen, Svend og Geoffrey de Bellaigue: *Sèvres porcelain 1740-1800*, London 1987.

Friis, Aage: *Bernstorffske Papirer. Udvalgte Breve og optegnelser vedr. Familien Bernstorff i tiden 1732 til 1835*, 2 bind, København 1904-1907.

Grandjean, Bredo L.: *Dansk Ostindisk Porcelæn*, København 1965.

Grandjean, Bredo L.: "Louis Antoine Fournier", i: *Det danske Kunstindustrimuseums Virksomhed 1964-1969*, København 1969.

Gundestrup, Bente: *Det Kongelige danske Kunstkammer 1739*, 2 bind, Nationalmuseet, København 1991.

Guratzsch, Herwig og Claudia Kanowski (red.): *Fayencen aus dem Ostseeraum. Keramische Kostbarkeiten des Rokoko*, München 2003.

Hannover, Emil: *Keramisk Haandbog*, 2 bind, København 1919-1924.

Hein, Jørgen: *The Treasury Collection at Rosenborg Castle. The inventories of 1696 and 1718: Royal heritage and collecting in Denmark-Norway 1500-1900*, 3 bind, København 2005.

Houkjær, Ulla: "The French Connection. Royal Patronage and the Origins of Porcelain Production in Denmark", i: *The French Porcelain Society Journal*, Vol. V, London 2015.

Houkjær, Ulla: *Majolika og fajance. Spanien, Italien, Frankrig 1300-1750*, Det danske Kunstindustrimuseum 2005.

Jespersen, Knud J.V., Carsten Porskrog Rasmussen, Hanne Raabyemagle og Poul Holstein: *Moltke. Rigets mægtigste mand*, København 2010.

Krohn, Mario: "Om Fourniers porcelæn", i: *Kunst og Haandværk. Nordiske Studier til Johan Bøgh*, Kristiania (Oslo) 1918.

Krohn, Mario: *Frankrigs og Danmarks kunstneriske forbindelse i det 18. Aarhundrede*, 2 bind, København 1922.

Slomann, Vilhelm: "En dansk porcelænsfabrik fra 1752. Størhedsdrømme og nederlag", i: *Særtryk af Tilskueren*, maj 1933.

Uldall, Kai: *Fajancer fra fabrikken i St. Kongensgade*, København 1970.

Uldall, Kai: *Gammel dansk Fajance. Fra fabrikker i kongeriget og Hertugdømmerne*, Tredje rev. udg. ved Anne-Mari Steimle, København 1982.